

HÜSEYN BƏXTİYAROV

GDU-nun dissertantı

dos.əvəzi

e-mail: TarixVəOnunProblemləri@gmail.com

**İNTEQRASIYA VƏ AZƏRBAYCAN
(XX ƏSRİN 90-CI İLLƏRİ)**

Açar sözlər: İnteqrasiya, Ölkə, İttifaq, İqtisadi, Azərbaycan.

Ключевые слово: Интеграция, Страны, Союз, Экономические, Азербайджан.

Key words: Integration, Country, Union, Economic, Azerbaijan.

Məlum olduğu kimi, inteqrasiya prosesi hələ XX yüzilliyin 50-ci illərindən başlanmış və həmin dövrdə xalqlar arasında əməkdaşlığın genişlənməsinin nəticəsi olaraq müxtəlif təşkilatlar yaranmışdır. Belə təşkilatlar sırasında Avropa İqtisadi Birliyi mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Romada Avropa İqtisadi Birliyinin (“ Ümumi bazar ”) yaradılması haqqında müqavilə 1957-ci il martın 25-də imzalandı (1,619). AİB-ə hüquqi və faktiki beynəlxalq qurum gücü verən saziş 1958-ci il yanvarın 1-də qüvvəyə minmişdir. Ümumiyyətlə, böyük beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan Roma sazişi 248 maddə və protokoldan ibarətdir (2,3/11). AİB 1993-cü il noyabrın 1-də imzalanmış Maastrix sazişi ilə Avropa İttifaqına çevrildi (3,1/11).

Artıq bu dövrdə Sovet İttifaqı süqut etmiş, Aİ Şərqi doğru genişlənməyə başlamışdı. Belə şəraitdə dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində yaşayan xalqların əmək- daşlıq əlaqələrinin genişlənməsi üçün siyasi, iqtisadi, mədəni və hərbi sahədə geniş imkanlar açıldı. Planetin müxtəlif dövlətlərində belə bir ideya formalaşdı ki, Sovet dövlətinin yenidən bərpa edilməsi tarixin həll edilməz problemidir. Ona görə də Qərb ölkələri siyasi əməkdaşlığı genişləndirmək üçün postsovet dövlətlərinə bir sı- ra layihələr təklif etməyə başladılar. Bu layihələrin əsas məzmunu onunla müəyyən olunurdu ki, ABŞ başda olmaqla Qərb dünyası postsovet dövlətləri ilə nəinki siyasi dialoqa hazırdır, həm də bu dialoqu inkişaf etdirərək əməkdaşlığı genişləndirmək niyyətindədir. Doğrudur, Qərbin belə bir mülahizəsi hakim idi ki, postsovet ölkə- ləri iqtisadi baxımdan zəifdir və bu da nəticə etibarlı ilə Qərb-Şərq münasibətlərini inkişaf etdirməyə mane olur. Bütün bunlara baxmayaraq,iqtisadi balans yaratmaq üçün çoxsaylı proqramlar işlənilib hazırlandı və həyata keçməyə başladı. Ancaq, bir vacib məqamı vurğulamaq lazımdır ki, keçmiş İttifaqa daxil olan ölkələr sırasında Azərbaycanın sosial- iqtisadi inkişafı yüksəkdə durduğundan qərbi Avropa dövlət- ləri ilə ölkəmizin əməkdaşlığında böyük maneələr yaranmadı.

İnteqrasiya prosesində mədəni fərqlilik də müəyyən problemlər yaradırdı ki, bunun qarşısını almaq üçün dünya ölkələrinin başçılarının yüksək səviyyəli görüş- ləri böyük rol oynayırdı. Buna görə də mədəni fərqliliyin törətdiyi çətinliklər xalq- lar arasında əməkdaşlığa mane ola bilmədi.

Beynəlxalq əməkdaşlığa mane olan hallar sırasında hərbi qarşıdurmaların gü- cü kifayət böyük idi. Belə ki, ayrı-ayrı ölkələrin ictimai-siyasi həyatında çoxlu say- da meydana çıxan hərbi problemlər çox dərin qarşıdurmalar yaradırdı. Ancaq, Av- ropa dövlətləri bu problemləri bu yerində həll edə bildilər ki, bu da Şərq-Qərb əməkdaşlığını möhkəmləndirə bildi.

Bütün bunların məntiqi nəticəsi olaraq ümumbəşəri mədəniyyətə qovuşmaq imkanları daha da artmağa başladı. Mədəniyyətin inkişafında bu kimi dəyişikliklər onu deməyə əsas verir ki, artıq XX əsrin sonu-XXI əsrdə beynəlxalq aləmdə qlobal dəyişikliklərin getdiyi bir şəraitdə mədəniyyətlərin yaxınlaşması ümumbəşəri mədəniyyətin formalaşmasına geniş yol

açdı. SSRİ-nin süqutu ilə İttifaq tərkibində olan dövlətlərin mədəni inkişafında ciddi dəyişikliklər baş verdi. İctimai-siyasi həyatda canlanma işə diqqəti daha çox cəlb edirdi. Belə ki, İttifaq ölkələri dünyada cərəyan edən proseslərə fəal müdaxilə etməyə başladılar. Sovetlər birliyinə daxil olan ölkələr sırasında müstəqil Azərbaycan dövləti Qərbi Avropaya inteqrasiyada, xüsusilə, fərqlənirdi. Azərbaycan Respublikasının inteqrasiyada daha fəal iştirakı onunla səciyyəli idi ki, dövlətimiz Rusiya Federasiyasının asılılığından tamamilə çıxaraq müstəqil fəaliyyət göstərmək gücündə idi. Doğrudur, ölkəmizə qarşı Rusiyanın müəyyən dairələrində müxtəlif formalarda müdaxilələr qalırdı ki, bunu aradan qaldırmaq üçün dövlətimiz açıq mübarizə aparmağa məcbur oldu.

Ümumiyyətlə, ölkəmizin inteqrasiya prosesinə cəlb olunması XX yüzilliyin 90-cı illərində başlandı və XXI əsrin əvvəllərində böyük uğurla davam etməkdədir. Respublikamızın aparıcı dünya təşkilatlarında təmsil olunması ölkəmizin beynəlxalq əlaqələrini əhəmiyyətli dərəcədə artırdı. Ancaq, dövlətimizin cəlb olunduğu Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqəşəsi beynəlxalq birliyə inteqrasiya prosesinə ciddi problemlər yaratdı. Təəssüflər olsun ki, bu günədək problem özünün müsbət həllini tapmamışdır. Bununla belə Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin dinc yolla həll edilməsi istiqamətində ATƏT-in Minsk qrupu geniş fəaliyyət göstərməkdədir.

Respublikamızın son illərdə qazandığı uğurlar tamamilə təsdiq edir ki, ölkəmiz Avropa Birliyinə artıq inteqrasiya olunmuş və bu proses dövrümüzdə sürətlə genişlənməkdədir. Belə ki, ölkəmizin inteqrasiya prosesində iştirakı siyasi, iqtisadi və mədəni sahədə özünü daha aydın şəkildə göstərməkdədir. Çox yaxşı haldır ki, artıq dünya dövlətləri Azərbaycan həqiqətlərini qəbul etməkdədirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, dünyada beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan inteqrasiya prosesində müstəqil Azərbaycan dövlətinin də rolu böyükdür. Xarici ölkələrlə imzalanmış 90-a yaxın sənəd Azərbaycanın Avropa iqtisadi münasibətləri sistemində inteqrasiya prosesini sürətləndirmişdir (4,432). Bunu bir sıra layihələrin həyata keçirilməsində Azərbaycanın aktiv fəaliyyəti də təsdiq edir. Bu baxımdan dövlətimizin “neft diplomatiyası”nın rolu danılmazdır. Vurğulamaq lazımdır ki, yeni neft layihələrinin hazırlanması istiqamətində müstəqilliyimizin ilk illərindən danışıqlara başlanılmış, Azərbaycan neftinin Avropaya daşınması istiqamətində müxtəlif marşrutlar müzakirə olunmuşdur. Ancaq, bütün bunlar nəzərdə tutulan nəticəni vermədi və “Neft kontarktları”nı imzalamaq mümkün olmadı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra bu istiqamətdə əsaslı tədbirlər görüldü və “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması üçün şərait yaradıldı. 1994-cü il sentyabrın 20-də XX əsrin böyük hadisəsi – “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə Azərbaycan iqtisadi inteqrasiyanın nüfuzlu dövlətlərdən biri oldu. Ümumiyyətlə, əsrin sonunadək 14 ölkənin 30 neft şirkəti ilə 57 mlrd. sərmayə qoyuluşu nəzərdə tutulan 20 neft müqaviləsi imzalandı. Müqavilələrin reallaşmağa başlaması əsrin sonuna kimi Azərbaycan Neft Fonduna 230 milyon ABŞ dolları həcmində vəsait gətirdi (5,432).

İnteqrasiya prosesində TASİS və TRASEKA proqramları da böyük əhəmiyyət daşımışdır. TASİS proqramı respublikamızda hələ 90-cı illərin əvvəllərindən tətbiq edilməyə başlamışdır. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 1991-ci ildən 2003-cü ilədək TASİS xətti ilə postsovet respublikaları ərazisində 185 layihə reallaşmışdır ki, bunların da 129-u Azərbaycanın iştirakı ilə baş vermişdir (6,126-127). TRASEKA proqramı isə Avropa İttifaqının dəstəyi ilə həyata keçirilən mühüm layihələrdən biridir. Bu layihə 1993-cü ilin mayında Brüsseldə keçirilmiş konfransda səkkiz dövlətin, o cümlədən Qazaxıstan və Orta Asiya, habelə üç Qafqaz Respublikasının iştirakı ilə qəbul edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Avrasiya İpək Yolu ideyasının yenidən siyasi müstəviyə çıxarılması Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi-TRASEKA proqramında özünün

praktik əksini tapdı. TRASEKA proqramı yalnız müəyyən iqtisadi mə- raqlarla məhdudlaşmır, həm də tarix və mədəniyyətin qorunub saxlanılmasını tə- min edir. Xüsusi vurğulanmalıdır ki, TRASEKA-ya cəlb olunmuş ölkələrin iqtisadi inkişafına kifayət qədər yüksək stimül verilir, qarşılıqlı inteqrasiya və səmərəli əməkdaşlıq dərin xarakter daşıyır.

Ümumiyyətlə, TRASEKA proqramı bir neçə məqsədə xidmət xidmət edir. Belə ki, alternativ nəqliyyat marşrutları vasitəsilə Avropa və dünya bazarlarına çı-xışı təmin etmək, tərəfdaş respublikaların siyasi və iqtisadi sabitliyinə yardım gös- tərmək onun başlıca məqsədidir. Eyni zamanda TRASEKA üzv dövlətləri arasında regional əməkdaşlığın dəstəklənməsini, Beynəlxalq Maliyyə təşkilatları və özəl in- vestorların layihəyə cəlb edilməsini də vacib hesab edir. Bununla Avropa-Qafqaz-Asiya “ TRASEKA” Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizinin Avropanın müxtəlif nəqliy- yat şəbəkələri ilə optimal inteqrasiyası dəstəklənir ki, bu, nəticə etibarını ilə beynəl- xalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə kömək edir.

TRASEKA proqramının reallaşdırılması təbii ki, çox mühüm beynəlxalq əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, TRASEKA mövcud olan şimal və alternativ cənub marşrutları arasında əlverişli rəqabəti tənzimləməklə dövlətlər arasında iqtisadi və siyasi münasibətləri möhkəmləndirir. Bundan başqa, Uzaq Şərqlə bərpa edilmiş ti-carət mübadiləsini inkişafına təkan verir, Tarixi İpək Yolunun ən böyük ticarət dəhlizinə çevrilməsinə şərait yaradır.

TRASEKA proqramı bir sıra bankların, o cümlədən Avropa Yenidənqurma və Bərpa Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı kimi Beynəlxalq Ma-liyyə Təşkilatlarının böyük həcmdə sərmayə qoyuluşunu artırmasına təsir göstər- mişdir. Bu təşkilatlar TRASEKA dəhlizi üzrə limanlar, dəmir yolları və digər layi-hələrin maliyyələşdirilməsi üçün kifayət qədər vəsait ayırmışlar.

TRASEKA proqramı bir sıra bankların, o cümlədən Avropa Yenidənqurma və Bərpa Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı kimi beynəlxalq ma- liyyə təşkilatlarının böyük həcmdə sərmayə qoyuluşunu artırmasına təsir göstər- mişdir. Bu təşkilatlar TRASEKA dəhlizi üzrə limanlar, dəmir yolları və digər layi- hələrin maliyyələşdirilməsi üçün kifayət qədər vəsait ayırmışlar.

TRASEKA proqramının regiona təsiri çoxsaylı məsələlərdə, o cümlədən re- gional konfranslar və seminarların keçirilməsi, beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və müxtəlif investisiya layihələrinin həyata keçi- rilməsində özünü açıqcasına göstərir.

Ölkəmiz TRASEKA proqramının icrasının fəal iştirakçılarından biri kimi çı- xış etməklə inteqrasiya prosesində çox mühüm rol oynayır. Bu istiqamətdə 1998-ci il sentyabrın 7-8-də Bakıda beynəlxalq konfransın keçirilməsini qeyd etmək vacib- dir. Konfransın Bakıda keçirilməsi göstərirdi ki, artıq ölkəmizə dünya birliyi tərə- findən böyük diqqət göstərilir. Beynəlxalq Bakı konfransının başa çatmasından sonra sentyabrın 8-də “Gülüstan” sarayında konfransın yekun sənədlərinin imza- lanması mərasimi keçirildi. Həmçinin, ” Bakı bəyannaməsi ” və “ Tarixi İpək Yo- lu ” nun bərpası üzrə beynəlxalq konfransın yekun rəsmi məlumatı da imzalan- dı (7,20).

Azərbaycan parlamenti tezliklə “ Bakı bəyannaməsi ” nin təsdiq edilməsi haqqında qərar verdi. Həmin qərarla göstərilirdi ki, 1998-ci il sentyabrın 8-də Bakı şəhərində keçirilmiş “ Tarixi İpək Yolu ” nun bərpası üzrə beynəlxalq konfransda imzalanmış Bakı deklarasiyası təsdiq edilsin (8, iş № 593,v.2).

Bununla yanaşı olaraq ölkə parlamenti digər qərarında göstərilirdi ki, 1998-ci il sentyabrın 8-də Bakı şəhərində keçirilmiş “Tarixi İpək Yolu” nun bərpası üzrə beynəlxalq konfransda imzalanmış Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafına dair beynəlxalq nəqliyyat

haqqında əsas çəxtərəfli saziş Azərbaycan Respublikasının həmin sazişdə iştirak etdiyi aşağıdakı qeyd-şərti ilə təsdiq edilsin:

- Azərbaycan Respublikasının Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafına dair beynəlxalq nəqliyyat haqqında əsas çəxtərəfli sazişə aid qeyd-şərti:

1. Azərbaycan Respublikası bəyan edir ki, Azərbaycan Respublikası " Avropa- Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafına dair beynəlxalq nəqliyyat haqqında əsas çəxtərəfli saziş " də və onun texniki əlavəsində istifadə edilmiş hüquqların, vəzifələrin və müddələrin heç birini öz ərazisindən keçən və başlanğıc, tranzit və ya son ərazi Ermənistan Respublikasının ərazisi sayılan daşımalar barədə təklif etməyəcəkdir.

2. Azərbaycan Respublikası bu qeyd-şərtin 1-ci bəndin müddələrini istənilən vaxt dəyişdirmək və ya istisna etmək etmək hüququnu özündə saxlayır və hər hansı belə dəyişikliklər və ya istisnalar haqqında digər tərəflər yazılı surətdə xəbərdar ediləcəklər (9, iş № 593, v.13-14).

Göründüyü kimi, Azərbaycan dövləti beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə milli maraqlarımızı rəhbər tutmuş və bununla ölkəmizin müstəqil siyasət yeritdiyini təsdiq etdirmişdir.

Ümumiyyətlə, " Böyük İpək Yolu " nun bərpası Şərqi və Qərbi arasında ticarət və nəqliyyatı inkişaf etdirməklə yanaşı, inteqrasiya prosesini sürətləndirir. Ölkəmizin həm TASİS, həm də TRASEKA proqramları üzrə layihələrdə iştirakı bir daha təsdiq edir ki, Azərbaycan son illərdə dünyada genişlənən inteqrasiyada aparıcı dövlətlər sırasında olmuşdur. Artıq 90-cı illərin sonlarına doğru " Böyük İpək Yolu " un bərpası istiqamətində müəyyən işlər görüldü.

TEMPUS proqramı da inteqrasiya prosesində mühüm əhəmiyyət daşımışdır. Azərbaycan Respublikası Avropa İttifaqı ilə təhsil sahəsində TEMPUS proqramı çərçivəsində əməkdaşlıq edir (10,130). Bunun nəticəsi olaraq bir tərəfdən respublikamızda təhsilin inkişafında irəliləyiş doğru əsaslı addımlar atılmış, digər tərəfdən isə beynəlxalq elm və təhsil sahəsində əməkdaşlığa cəlb olunmaqla dövlətimiz inteqrasiyada böyük rol oynadığını göstərmişdir. Respublikamızın bir sıra ali məktəbləri Qərbi Avropanın qabaqcıl universitetləri ilə əməkdaşlıq etməyə başlamışdır ki, bununla təhsilimizin qarşılaşdığı maneələrin aradan qalxmasına əlverişli zəmin formalaşdı.

Beləliklə, xalqımız müstəqillik qazandıqdan sonra dünya ölkələri ilə əməkdaşlıq əlaqələrini yeni istiqamətlərdə qurmaq və inkişaf etdirmək üçün əlverişli şərait yarandı. Bu dövrdə inteqrasiya prosesinin sürətlənməsi ölkəmizi də özünə cəlb etdi ki, bununla Şərqi-Qərbi əlaqələrində respublikamızın müfuzlu mövqeyi bir daha öz təsdiqini tapdı. Azərbaycan dövləti region ölkələrindən fərqli olaraq beynəlxalq layihələrdə fəal iştirak etdi, bununla inteqrasiya prosesində iştirak edən bütün ölkələr faydalana bildi, beynəlxalq əməkdaşlıq əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndi.

Doğrudur, müstəqilliyimizin ilk illərində ölkəmizin beynəlxalq əlaqələrində kifayət qədər uğurlar əldə edilmədi və inteqrasiyaya cəlb oluna bilmədik. Dövlətimiz beynəlxalq birlikdə çoxlu sayda maneələrlə qarşılaşdı. Bunun dəf edilməsi üçün həmin dövrdə ölkə iqtidarının səyləri real nəticələr vermədi.

Bir danılmaz faktı qeyd etmək vacibdir ki, respublikamızın inteqrasiyaya prosesində aktiv rol oynamasında Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin xidmətləri böyükdür. Məhz, onun siyasi hakimiyyətə yenidən qayıdırdan sonra ölkəmizin beynəlxalq əlaqələri yenidən quruldu, Azərbaycan dövləti inteqrasiyada fəal iştirak etməklə, Şərqi-Qərbi əməkdaşlığının aparıcı simasına çevrildi.

Çox sevindirici hal ondan ibarətdir ki, bu gün ölkə prezidenti, cənab İlham Əliyev Azərbaycanın beynəlxalq əməkdaşlığını inkişaf etdirməklə əsas Ulu öndər tərəfindən müəyyən edilmiş siyasi kursu inamla davam etdirir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT:

1. Новейшая история. 1939-1975. М. 1977.
2. Az. wikipedia. org/wiki/ Avropa İttifaqı.
3. Mustafayeva Səmayə. Avropa və Amerika ölkələrinin ən yeni tarixi. II hissə. (1945-2007-ci illər). B. 2011.
4. Məmmədov H. Azərbaycan və Avropa İttifaqı arasında əməkdaşlığın əsas istiqamətləri. Tarix və onun problemləri. Jurnal. №1. 2005.
5. Bəxtiyarov H. Azərbaycan-Ukrayna iqtisadi və mədəni əlaqələri (XX əsrin 90-cı illəri). Namiz. dis. avtoref. B. 2008.
6. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Arxivi. Fond. 2941, siy. 1, iş № 593, v. 2; v. 13-14.

Г.А.БАХТИЯРОВ

ИНТЕГРАЦИЯ И АЗЕРБАЙДЖАН (90-Е ГОДЫ XX ВЕКА)

В статье исследованы проблемы Интеграция и Азербайджан в 90-е годы XX века. В первые годы независимости наша страна не мог быть вовлечен в процесс интеграции достаточно. После возвращения к власти великого лидера Гейдара Алиева Азербайджан стал активно участвовать в интеграции. Наше государство международных экономических проектах сыграл роль ведущих государств. Наша страна стала большим авторитетом в мировом сообществе.

Н.А.БАХТИЯРОВ.

INTEGRATION AND AZERBAIJAN (90TH OF XX CENTURY).

In the article, there have been researched problems Integration and Azerbaijan in the 90th of XX century. In the first years of our independence our country could not be sufficiently involved in the integration process. The great leader Heydar Aliyev once again after the return to power Azerbaijan began to take an active part in the integration. International economic projects in our state played the role of leading state. Our country in the international community became the owner of great prestige.

Rəyçilər: t.e.n. P.Kərimzadə, t.e.d. İ.Zeynalov

GDU-nun Azərbaycan tarixi kafedrasının 27 fevral 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №2).